

DEDE KORKUT KİTABI'NDA MİSTİK ÖGELER*

Azmi BİLGİN**

Mystical Patterns in Dede Korkut Book

Abstract: Mystical patterns has an immense importanse in Dede Korkut stories belonging to the initial period of Turkish literature after Turks' conversion to Islam. In these stories the life style and fights with the foreign nations of Oghuz groups are narrated. These stories consists of mystical heroes and virtual manners of mentioned society. Moreover, Dede Korkud sometimes could be identified as a moral person. In this article we have tried to indicate these points.

Key Words: mystic, Dede Korkut, Oghuz groups

Dede Korkut hikâyeleri aynı devirde yaşayan ve birbirlerine çeşitli şekillerde bağlı bulunan ve bir hanın etrafında belirli bir hanlık düzeni içinde toplanmış olan Oğuz beylerinin ve bunlara bağlı olarak yaşayan bütün bir Oğuz halkının yaşantılarından ve mücadelelerinden meydana gelir. Bu hikâyeler çeşitli mücadelelerin bir çeşit destanlaşmış şekilleridir. Bu mücadelelerden sekizi kuzeydeki ve batıdaki kâfirlerle, ikisi Oğuzların kendi aralarında, ikisi de tabiat ve insanüstü güçlere karşı yapılır.

Dede Korkut Kitabı'nda, özellikle İslâm öncesi Türk toplumunda var olan ve idealize edilen kahramanlık ön plandadır. Buna kısaca "alp tipi" diyoruz. Bu, mekânda genişlemek isteyen hayvanlarla ve tabiattakilerle mücadeleyi kendisine iş edinen, maddî güce inanan dışa dönük bir tiptir. İslâmiyetin kabulünden ve tasavvufun Türkler arasında yayılmaya başlamasından sonra ise

* Daha önce "Mystiche Elemente im Dede Korkut-Buch", (Materialia Turcica, Band 24, Göttingen 2003, s. 11-16) adlı Almanca yayımlanan makalemizin çevirisidir

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

bazı destanî eserlerin dışındaki Türk-İslâm eserlerinde ideal insan olarak "velî tipi" karşımıza çıkmaktadır.¹ Bu ideal insan tipinde ise maddî gücün yerini manevî güç alır. Mücadele dıştan içe döner, nefse yönelir. Bu iki insan tipine özellikle Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı devletinin kuruluş döneminde etkin bir rol üstlenen alperen/gazi tipini de ilâve etmek gerekmektedir.

Eserde maddî, fizikî ve ferdî mücadelelerle dolu olan muhtevasına paralel olarak sık sık mübalağalı bir anlatım da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu eserde yer yer mistik öğelerin de bulunduğu görülmektedir.

Mistik sözcüğü "ilâhî şeyler hakkında birtakım bâtinî bilgiler verilmiş olup bunlarla ilgili kimseye bir şey söylememesi gereken kişi, gizemci; mistisizm ile ilgili; mistisizmi, derin hayranlığı, coşkuyu yansıtan" anlamlarına gelmektedir. Gerçi gerek eski Yunan'da gerek eski Mısır'da bu sırlar mistikler tarafından bağlularına anlatılabiliyordu, yani doğrudan Tanrı'yla temas suretiyle öğrenilmesi gerekmiyordu. Bugün mistisizm denince daha çok "insanın aklıyla ulaşamadığı bir yüceliğe veya mutlaka, sezgi yoluyla doğrudan doğruya ulaşması, onunla doğrudan temas kurması" anlaşılmaktadır.² Bu mistik tecrübe Yahudilik, Hristiyanlık, İslâmiyet ve Budizm gibi değişik din ve doktrinlerde farklılıklarının yanında birçok benzerlikleri de bir arada bulundurarak insanlık tarihi boyunca varolagelmıştır.

Bu makalede mistik tecrübenin *Dede Korkuk Kitabı*'ndaki yansımalarını tespit etmeye çalışacağım.

Daha eserin başında Korkut Ata : "Resûl aleyhi's-selâm zemânına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi temâm bilişiyidi./Oğuzun içinde temâm vilâyeti zâhir olmuşıdı.³ Ne derise olurıdı. Gâybden dürlü haber söyleridi. Hak te'âlâ anun gönline ilhâm ideridi...Korkut Ata Oğuz kavminun müşkilini hallederidi. Her ne iş olsa Korkut Ata'ya tanışmayınça işlemezleridi. Her ne ki buyursa kabûl ederleridi. Sözin tutup temâm ederleridi..."⁴ diye tanıtılmaya başlanmakta ve onun söylediği özlü sözler sıralanmaktadır. Burada onun mistik bir kişiliğe sahip olduğu çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. Velâyeti zâhir olmak "Allah'ın yakın dostu olduğu belli olmak, evliyadan olduğuna dair alâmetleri görülmek, kerâmetleri görülmek" demektir. Burada Dede Kurkut'un doğrudan velî diye nitelendirildiğini görmesek de sayılan nitelikler onun böyle telakki edildiğini açıkça göstermektedir.

¹ Mehmet Kaplan, "İki Destan İki İnsan Tipi", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1976, S. 21-40.

² Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 1993, S.16-17.

³ Bu cümle yalnız Vatikan nüshasında var.

⁴ Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul 2001, S. 29.

Bay Büre Beg oğlu Bamsı Beyrek boyını beyân eder'de (3. hikâye) ise Dede Korkut'un "velâyet issi" olduğu belirtilmektedir.⁵ "Velîlik, ermişlik" demek olan velâyetin bir anlamı da "nefsinden fânî olan kulun Hak ile olması, kendini aşarak vahdete ermesi" demektir.

Dirse Han oğlu Boğaç Hân Boyı'nı beyân eder'de (1. hikâye) Dirse Han, oğlu Boğaç Han'ı kırk namerdin hileleri yüzünden yaralamasından sonra şu olay geçer: "Oğlan anda yıkıldukda boz atlu Hızır oğlana hâzır oldı. Üç katla yarasın eliyile sığadı, 'Sana bu yaradan, korhma oğlan, ölüm yokdur. Tağ çiçeği anan südiyile senün yarana melhemdür' dedi, gâyib oldı".⁶

Kur'an'da adı geçmese de tefsirciler Hz. Musa ile yol arkadaşlığı⁷ yapan kimsenin Hızır olduğunu söyler. O, ledün ilmüne vakıf olduğuna, bengi suyu içtiği için kıyamete kadar yaşayacağına, dara düşenlerin yardımına koşacağına inanılan mistik bir kişiliktir. Hızır'ın anında orada hazır olması, yarayı eliyle sığaması gibi ögeler de olayın mistik yönünü artırmaktadır. Özellikle Hızır'ın insanlarla ilişkisinde mistiklik bulunmaktadır.

Yine aynı hikâyede Dirse Han'ın hanımı, oğlu için "Kara tonlu dervişlere nezirler verdüm."⁸; Kazan Beg oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu Boyı beyân eder'de (4. hikâye) Kazan'ın hanımı Burla Hatun yine oğlu için "Kara tonlu dervişlere nezir verdüm"⁹ derken "üstün yetenekleri olması" nedeniyle olacak, dervişlere nezir verdiğini belirtiyor. Derviş sözcüğü bir yerde daha geçmekte burada ise "yoksul, dilenci" karşılığında yani sözlük anlamında kullanılmaktadır: "Adaklusından ergenlik bir kırmızı kaftân geldi, Beyrek geydi... Bu kadar nesneden ötüri neye saht olursız? Bugün ben geydüm yarın nâyibüm geysün. Kırk güne degin sıra var, di geyünüz, andan sonra bir dervîşe verelüm dedi."¹⁰

Dirse Hân oğlu Boğaç Hân Boyını beyân eder'de (1. hikâye) Dirse Hanun hatunu "Ola kim bir ağzı du'âlnun alkışıyla Tanrı bize bir müsülmân ayâl vere" dedikten sonra toy verilir, açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir, borçlu borcundan kurtarılır. Daha sonra ise "El göturdiler hâcet dilediler. Bir ağzı du'âlnun alkışıyla Allahu te'âlâ bir 'ayâl verdi."¹¹ denmektedir. Her iki cümlede geçen "ağzı dualı"dan anlaşılan mistik bir kişiliktir. Bu bize tasavvuftaki velî tipini çağrıştırmaktadır.

Bu örneğin dışında Salur Kazanun evi yağmalandığı boyı beyân eder'in (2. hikâye) çeşitli yerlerinde mistik ögelere rastlıyoruz: "Ulaş oğlu Salur Kazan

5 a. e., S. 75

6 a. e., S. 43.

7 Kur'ân, el-Kehf 18/60-82

8 Tezcan-Boeschoten, a. g. e. S. 42.

9 a. e., S. 104

10 a. e., S. 77

11 a. e., S. 37

/Beg gice yaturken/¹² kara kaygulu vâkı'a gördi... Hânım kardaş, menüm bu düşümi yorgıl mana didi. Kara Göne eydür: Kara bulut dedüğün senün devletündür. Kar ile yağmur dedüğün leşkeründür. Saç kaygudur, kan kadadır. Kalanısın yora bilmen Allah [hayra] yorsun."¹³ Bütün edebiyatlarda rüya var, fakat yorumun olması bize mistik yönünün de olduğunu göstermektedir. Rüya keşf bilgisinin inceliklerinden sayılır. Melâmet ehli rüyaya pek önem vermese de tasavvufî menkıbelerin çoğunluğu rüyalara dayanır.

Aynı hikâyede "Kazan eydür: Su Hak dîdârın görmışdür, ben bu suyıla haberleşeyim didi."¹⁴ *Dede Kurkut Kitabı*'nda "su kültü" Şamanlık izlerinin başlıcalarından biri sayılsa da yukarıda geçtiği yerde "suyun Hak dîdârını gördüğü" yolundaki inanç gerek Sünnî gerekse gayrı Sünnî tüm tasavvufî zümrelerde önemli bir yer tutar. Tanrı önce suyu yaratmış, ona nazar kılmıştır. İnsanın varlığı da bir katre sudan olduğuna göre Hakkın cemâlinin tezâhürünü insan aslında suya borçludur.¹⁵ Bir başka yerde Uruz'un ağaçla söyleşmesi de¹⁶ yine mistik bir öge olarak değerlendirilmelidir.

Bay Büre Beg oğlu Bamsı Beyrek boyını beyân eder'de (3. hikâye) "Dede Korkud'un ardından Delü Karçar erdi. Dedenün ensi entdi, Tanrıya sığındı, ism-i a'zam okıdı. Delü Karçar kılıcın eline aldı, yokarısından öyke ile hamle kıldı. Delü beg diledi ki Dedeyi depere çala. Dede Korkut eyitdi: Çalarısın elün kurısın dedi. Hak te'âlânun emriyle Delü Karçarun eli yokaruda asılı kaldı. Zîrâ Dede Korkut velâyet issi idi, dilegi kabûl oldu."¹⁷ İsm-i a'zam Allah'ın en yüce adıdır. Allah ve Hû adlarının ism-i a'zam olduğu genelde kabul edilse de bu adın gizli olduğu da söylenmektedir. Hz. Süleyman'ın yüzüğünde altı köşeli şeklin ortasında ism-i a'zamin yazılı olduğu ve bu sayede cinlere, şeytanlara, devlere... hükmettiği anlatılır.¹⁸ Yine Türk tasavvuf edebiyatında "Hû" redifli bir çok şiir yazılmıştır. Dede Korkud'un Tanrı'nın hangi ismini söylediğini metinden anlamasak da burada da mistik bir çağrının olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Delü Karçar'ın elinin Dede Korkud'un bedduasıyla kuruması da "velilerin Allah'ın izniyle ve onun verdiği güçle gösterdikleri olağan dışı işler" olarak tanımlanan kerâmettir ki, bunu da birinci dereceden bir mistik öge olarak değerlendirmek gerekmektedir. Hikâyenin devamında Delü Karçar, Dede Korkut'tan aman dileyip günahına tevbe

12 Burası yalnız Vatikan nüshasında var.

13 a. e., S. 53

14 a. e., S. 54

15 bk. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973, S. CCLXXVI-CCLXXVII.

16 Tezcan-Boeschoten, a. g. e. S. 60.

17 a. e., S. 75.

18 Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Osman Şems Efendi Dîvânı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1996, S. 328

eyleyince onun duasıyla elinin sapa sağ olması da¹⁹ Dede Korkut'un velâyet issi (kerâmet sahibi) oluşuyla ilgilidir.

Aynı hikâyede oğlu Beyrek'in ayrılığından dolayı ağlamaktan gözleri görmez olmuş olan Bay Büre Beg'in oğlunun sırça parmağının kanını destmâline bulaşdırup gözüne sürmesiyle gözlerinin Allah Te'âlâ'nun kudretiyle açılması da²⁰ bize Türklerdeki kanın kutsallığını ve Yakup peygamberin oğlu Yusuf'un gömleğini yüzüne sürerek oğlundan ayrı olmanın üzüntüsünden görmez olan gözünün açılması motifini hatırlatmaktadır.

Bu hikâyede "erenlerün himmeti" ile Dede Korkut Delü Karçar'dan kurtulmuş, kızı Beyreg'e almıştır.²¹ Eser başka yerlerde de geçen himmet sözcüğü "yardım, gayret, inayet" anlamlarına gelse de burada "ermiş kimselerin etkisi" anlamına gelmektedir.

Duha Koca oğlu Deli Domrul boyını beyân eder'de (5. hikâye) Deli Domrul'un Azrail ile yüz yüze gelmesi²² ancak peygamberlerin ya da ermişlerin karşılaşabileceği hallerdendir. Aynı hikâyede Tanrı'nın mümin kulların gönlünde olduğunun belirtilmesi de bizi mistikliğe götürür. Yunus Emre'nin deyişiyle "Gönül Çalab'un tahtı"dır.

Basat Depegözi öldürdüğü boyı beyân eder'de (8. hikâye) Depegöz'ün çobanla periden doğmuş olması²³ üzerinde durulması gereken bir konudur. Manevî bir varlık kabul edilen ve cinlerin dişileri olarak nitelendirilen perinin bir insanla evlenmesi mistik ögeler olarak değerlendirilebilir.

Depegöz'ün peri anasının gelip oğlunun parmağına yüzük geçirmesi,²⁴ Basat'ın Depegöz'ü öldürmek için mağaraya vardığında kelime-i tevhit getirince kümbetin yarılp yedi yerden kapı açılması, kınısız kılıcın mağarada durmadan inip çıkması²⁵ aynı hikâyedeki diğer mistik ögelerdir.

Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasının son cümlelerinden biri:"Kâdir Tanrı Baryeg'e rahmet kılsun! Şîr-i Merdân hazret-i Ali'nün elinden 'şarâben tahûr' içmek Hudâ erzânî kılsun."²⁶ şeklindedir. Buradaki "şarâben tahûr"dan²⁷ kastedilenin ruhanî bir şarap olup onun da insanı mâsivâdan (Allah'tan başka her şeyden) geçiren Rabbânî bir tecellî olduğunu söyleyenler

19 Tezcan-Boeschoten, a. g. e. S. 75

20 a. e., S. 93-94.

21 a. e., S. 75

22 a. e., S. 116

23 a. e., S. 147

24 a. e., S. 147

25 a. e., S. 152-153

26 a. e., S. 286; Gökyay, a.g. e., S. 152

27 Kur'ân, el-İnsân 76/21

olmuştur.²⁸ Ârifler ilâhî tecellileri şaraba benzetmişlerdir. Bir çok mutasavvıf şair de bu şarabı dost elinden içmek istemiştir.

Dede Korkut hikâyeleri, teşekkülünün İslâm öncesine dayanması, yazıya geçirilmesinin ise Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra olması nedeniyle Türk Edebiyatının bir geçiş dönemi ürünüdür. Bu eserde eski Türk kültürünün izleri yoğun olarak bulunmaktadır. Ayrıca XI. yüzyıldan itibaren Türk toplumunda etkili olan tasavvufun da bu esere tesir ettiği görülmektedir. Bu etkinin ne ölçüde olduğu daha ayrıntılı araştırmalarla ortaya konulması gerekmektedir. Biz makalemizde metne bağlı olarak tespit edebildiğimiz bu tür öğeleri ortaya koymaya çalıştık. Yine bu eserde diğer milletlerin bu tür eserlerinde rastlanan ortak mitolojik öğeler de mevcuttur.

²⁸ geniş bilgi için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts, VIII, 5510-5511.